

Gäwür Mömin

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar, Yatlamalar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Gäwür Mömin GÄWÜR MÖMIN

Türki halklaryň umumy taryhynyň şanly sahypalaryny bezeýän nijeme atsyz gahrymanlar bar.

Olar doglup, ömür sürüp, taryhy missiýalaryny ýerine ýetirip we sessiz-sedasyczja bu dünýäden göçüp gidipdirler.

Wagt şeýle atsyz gahrymanlaryň birini ýat etmegiň wagtydyr.

Türk azat-edijilik urşy ýyllarynda Trakýanyň Milli güýçleriniň serkerdesi miralaý (polkownik) Japar Taýýar (Egilmez) Trakýada grek basybalyjylaryna ýesir düşüpdi.

1920-nji ýylyň 23-nji iýulynda 1-nji korpusyň atly kawaleriyasynyň bir böleginiň düzümünde raýat gullukçy hökmünde Hawsa-Babaeski taraplara ýörite tabşyryk bilen giden polkownik Japar Taýýar grek pyýada goşun bölüminiň we atly kawaleriyanyň garşılyklaýyn atyşygynyň arasynda galypdy.

Ol ok degip atdan ýykylypdy ee ýanyndakylar ony ölendir öýdüp taşlap gidipdirler. Soňra Bostanly obasynyň ýasaýjylary tarapyndan grekleriň eline berilýär.

Japar Taýýar Edirnede iki gün bolandan soñ Afiny şäherine ugradylýar.

Munuň üstünden iki ýyl geçensoň, Japar Taýýaryň Afinyda bendilik döwri dowam edip ýören döwründe, 1922-nji ýylyň 26-nji awgustynda Uly hüjumiň başlanmagy bilen, Uşak sebitlerinde bolup geçen söweşlerde grekleriň Kiçi Aziýa goşunlarynyň serkerdesi wezipesine täze bellenen general Trikopis ýanyndaky generallar bilen bile ýesir alynýar.

1922-nji ýylyň 9-nji sentýabrynda Izmiriň ele geçirilmeginiň yzysüre başlanan ikitaraplaýyn gepleşikleriň dowamynda grekler general Trikopisi polkownik Japar Taýýar bilen çalyşmagy teklip etdiler.

Ýagdayý Mustapa Kemal Paşanyň dykgatyna ýetirildi.

Mustapa Kemal Paşa bu ýesir çalşyga garşı çykýar, hatda

diňlemegem islemeýär, şobada teklibi ret edýär.
Ol polkownik Japar Taýýaryň ýerine Izmiriň golaýynda greklere
ýesir düşen we häzirem Afinyda ýesirlikde saklanýan žandarma
ýüzbaşysy (kapitan) Mömini berseler çalşygyň amala aşmagynyň
mümkinligini aýtdy.

Mustapa Kemal Paşanyň bu teklibi kapitan Mömini tanaýanlary-
da, tanamaýanlary-da haýran galdyrdy.

Tanamaýanlar grekleriň Kiçi Aziáa goşunlarynyň serkerdesi
bolan bir generalyň ýerine ýonekeý bir kapitanyň talap
edilmegine näçe kelle döwseler-de, düşünip bilmediler.

Kapitan Mömini Izmirdekä tanaýanlar bolsa haýran galmakdan
ýaňa näme pikir etjeklerinem bilmediler.

Olaryň hemmesi-de Mustapa Kemal Paşanyň haýsydyr bir watan
dönüğine näme üçin hossar çykýandygyna teý düşünip
bilenokdylar.

Hususanam, Mustapa Kemal Paşadan başga hiç kim kapitan Möminiň
näme işläp ýörenigidini we onuň hakykatda kimdigini bilenokdy.

Gynansak-da, häli-hazırlerem kapitan Mömini ýakyndan
tanaýanlar we onuň watan öñündäki bitiren hyzmatlaryny gowy
bilýänler az-az.

Onuň ömür ýoly, bitiren gahrymançlykly işleri barada ýörite
edilen iş ýok diýen ýalydyr.

Şonuň üçin bu gahrymanymyz barada toplan çäkli
maglumatlarymyzyň üstünde gysgaça durup geçmäge synanşaýın.

Mömin Kawkaz söweşlerine leýtenant, Çanakkale söweşine-de uly
leýtenant harby çininde gatnaşypdyr.

Ol ýurdy duşmanlar eýelän döwründe Izmirden Ankara – Mustapa
Kemal Paşanyň ýanyna gitmekçi bolanam bolsa, hut Mustapa Kemal
Paşanyň görkezmesi bilen, rum dilini gowy bilýändigi üçin onuň
Izmirde galmagy we Ankaranyň hasabyna jansyzlyk etmegi talap
edilipdir.

Çünki grekleriň Egeý deňziniň kenarýakalarynda we Merkezi
Anadolyda amala aşyrmagy meýilleşdirýän harby
operasiýalaryndan habarly bolnan ýagdaýynda Milli azat-
edijilik hereketiniň barha şowlamak mümkünçiliği bardy.

Mömin hem ofiser eşigini çykaryp zyňyp, günbatarylalar kimin
geýinipdir (öz tanyş-bilişleriniň ýigrenç doly nazarlarynyň

öñünde), ertirden-agşama grek ofiserleriniň arasynda selpäpdır, olar bilen dostlaşypdyr we olardan alan gymmatly maglumatlaryny dürli gizlin kanallar arkaly Ankara ugradypdyr. Hakykatdan bihabar tanyş-bilişleriniň, dost-ýarlarynyň gözünde ol mundan beýlæk ähli wagtyny duşman ofiserleriniň arasynda arak içip geçirýän meýlishalara, binamysa, ýalynjaňa, araçy dönüge, gepiň keltesi «Gäwür Mömine» öwrülipdi.

Taryhçy Naji Sadulla Dagnış ýatlamarynda onuň bloknot ýöredendigini aýdyp, şeýle diýýär:

«Duşman goşunlarynyň ofiserleri bilen ýygjam aragatnaşyk saklaýanlygym göze-dile düşensoň, maňa «Gäwür Mömin» diýip başladylar... Gäwür... Ýagny «Kapyr»!.. Ýagny «Dönük Mömin»!.. Şol wagtlar özüm hakynda şeýle pikir edenlerden hiç hili öýkekine edemok. Olaryňky doğrudy. Hawa, hawa!.. Hemmeleriň watan ugrunda aldym-berdimli göreşe aýaga galan wagtynda men goşunyň hatarynda duşmana garşy dös gerip söweşmegiň deregine kelläme gäwür telpeginı geýip jort atýardym. Duşman güýçleri bilen jana-jan dogan ýaly bolup gatnaşýan dönüge, namysyny ýuwdan züwwetdine meniň özümem ýigrenç bilen serederdim. Azat edilmegi üçin şirin janymy orta goýup söweşen Izmirimde ýüzüme tüýkürip geçenler az bolmady. Dogrumy aýtsam, şol tüýkülikler maňa frontda iýen güllelerimden has agyr we has yza beriji bolupdy...

Emma nä alaç edeýin, şol wagtlar meniň ýagdaýym we şertlerim hakykaty aýan etmäge ýol berenokdy. Men ölmekden däl-de, ýeke bir zatdan: hakykaty aýtman ölmekden we adymyň taryha «watan dönüğü» bolup geçmeginden gorkýardym...»

Atilla Ilhanyň Gäwür Mömin hakyndaky ýazan setirlerini okap geçsek gowy bolar:

«...Men şol wagtlar Izmirde «Demokrat Izmir» gazetiniň redaksiýasynda işleýärdim. Dagnış atlt bir žurnalistimiz bardy. Hakyky ady Dagnış dälem bolsa, izmirliler ony şol at bilen tanaýardylar. Onuň hakyky ady Naji Sadulla begdi. Asly izmirli Dagnış türk metbugatynyň iň görünüklü žurnalistleriniň biridir. Bir gün ol gazet üçin taýýarlaýan zarisowkalaryndan

daşgaryn: «Bir felýeton bar, şony çap edip biljekmi?» diýdi.

Menem: «Nähili felýeton?» diýdim. Ol:

– Restutusiýadan öñ (ýurt duşmanlardan arassalanmanka) grek okkupasiýasy döwründe türk ofiseriniň başdan geçiren wakasy – diýdi.

Men ony okanymda:

– Bu nähili hekaýat eken-aý – diýip, haýrana galdym.

Hekaýatyň ady «Gäwür Mömindi».

Gäwür Mömin kim?

Bilşiniň ýaly, 15-nji maýda türk portuna labyryny taşlan grek güýçleri ilki bilen, Konak pirsiniň töweregindäki Sarygyşla giripdirler. Olar ýesir alnan türk ofiserlerini tüpeň gundagydyr kürekler bilen urup öňe çykarypdyrlar we hatara düzüp «Ýaşasyn Wenizelos!» diýip gygyrtmaga çalşypdyrlar. Ýurtbasarlar şol ýerde gygyrmazlyga çalşan polkownik Süleyman Fethi begi şehit edýärler. Ynha, şolaryň arasybda Mömin atly bir ýaş ofiser hem bardy. Mömin birnäçe gün gezensoň, saklanýan ýerinden gaçmagy başarıyar. Indi onuň Ankara baryp goşulmagyna böwet bolup biljek güýç ýokdy.

Ýok, ol Ankara barmaýar.

Kimden dalda isleyär? Ol barýar-da, greklere penalanýar.

Näme maksat bilen greklere goşuldyka?

Ol ilkinji nobatda kellesindäki fesini (osmanly şapkasy) çykaryp, grek papagyny geýyär. Yzyndanam rum dilini suwara bilýändigi üçin rumlular bilen hemşerilik etmäge başlaýar. Duşmanlaryň ynamyna mazaly giren Mömini Gresiyanyň Ioniýadaky (ýagny Türkiýedäki -t.b.) dikmesi Istriýadis ýanyna alyp, jogapkärli wezipe ynanýar.

Onuň ynanan wezipesi türk watanperweri üçin iniňi düýrukdiriji wezipedi.

Istriýadis oňa grek kontrrazwedkasynda işlemegi teklip edýär. Gäwür Mömin ikirjiňlenmän ynanylan wezipäni kabul edýär. Şol esasynda oňa grek kontrrazwedkaçysynyň gulluk şahadatnamasy we ýörite belgisi berlipdi. Ol bolsa mundan peýdalanyp Egeý deňziniň kenarýaka etraplarynda arkaýyn gezipdir we epeleriň (ýagny, ýerli türk partizanlary -t.b.) obalylary basybalyjylara garşıy aýaga galdyrmak üçin geçirýän gizlin

işlerini grek konrrazwedkasyna ýetiripdir. Bulam ykbalyň bir oýny-da diýmäň. Çünkü grek konrrazwedkasy Gäwür Mömin begi gündiziň günortany köçede tussag astyna alýar.

Gäwür Möminiň tussag edilmeginiň sebäbi – onuň Ankaranyň hasabyna jansyzlyk etmegidi.

Megerem, Gäwür Mömin beg özünü duşmanyň ynamdar adamy, suwara rum dilini bilyän, grek basybalyjylarynyň tarapyny çalýan bir türk ýaly görkezensiräp, hakyky watanperwer türk ofiseriniň etjegini edipdi, ol gezen ýerlerinde ele salan maglumatlarynyň barsyny Ankaranyň Konrrazwedka gullugyna ýetiripdi.

Elbetde, grek ýurtbasarlarynyň harby tribunaly derhal Gäwür Mömini tussag astyna alyp, Egeý deñzindäki adalaryň birine ömürlik sürgün edipdi.

Şu ýerde bir sorag ýüze çykýar. Greklere nädip onuň jansyzdygy aýan bolduka?

Bu biziň üçin diýseň masgaraçylykly we ýüzümüzü ýere salýan jogaplaryň biridir. Çünkü Türk konrrazwedka gullugunda işleyän kritli bir türk grek konrrazwedkasynyň hasabyna jansyzlyk edýän eken, hut şol haýyn hem grekleri ýagdaýdan habardar edipdir. Elbetde, ol haýyn soň mynasyp jezasyny alyp, güllä düzülipdi. Bu eýýäm başga hekaýatyň temasy.

Gäwür Mömin türk ofiseriniň niçiksi işleri amala aşyryp bilýändigini görkezýär. Onuň hekaýaty meniň maşgalamyň buýsanç bilen diňleýän hekaýatydyr. Ol ýonekeý türk maşgalasynyň watana howp abananda, nähili garşylyk görkezmeli digini nusgalyk derejede görkezýär».

Uly hüjüm başlanmazynyň öňüsrysında grekler Mömin begiň kimligini bilip tussag astyna alýarlar we Afinä äkidýärler. Ol çydap bolmajak agyr şertlerde ýesirlik günlerini geçirýär, başyndan ne görgüler, ne jebri-jepalar geçýär.

Mustapa Kemal Paşa ýagdaýdan habarlydy, ol grek ýurtbasarlaryny deñze gapgaryp-gapgarmanka, ilkinji nobatda kapitan Mömini gaýdyp almaga ünsüni berdi. Ýesir çalşygy boýunça alnyp barylan gepleşikler kyn geçipdir.

Mustapa Kemal Paşa, grekleriň polkownik Japar Taýýaryň ýerine isleýän Kiçi Aziýa goşunlarynyň serkerdesi general Trikopisiň deregine grekleriň 11-nji diwiziýasynyň serkerdesi general Kladasyň çalşygyny kabul etdi.

Beýleki generallar boýunça gepleşik bir ýyla golaý wagt dowam etdi.

Mustapa Kemal Paşa grekleriň Kiçi Aziýa goşunlarynyň serkerdesi general Trikopisiň, general Dmarrasyň, general Digennisiň berip, olaryň deregine diňe žandarma kapitany Mömini gaýdyp almak isleýärdi.

Mustapa Kemal Paşa üçin kapitan Mömin grek goşunynyň komanduýusisiden has gymmatlydy. Ahyrsoňy çalşyga razy bolundy.

General Trikopis we beýleki generallar Gresiyada şowhun-şagalaň bilen garşylanın bolsa, žandarma kapitany Mömin sessiz-sedaszý ýesirlikden dolanyp geldi we Gündogar Anadola gitdi.

Azat-edijilik urşundan soň polkownik çinine çenli beýgeldi. Wan garnizonynyň başlygy wezipesinde oturdy.

Muhsine atly bir adaglysy bardy... Ara yzygiderli uruş, yzygiderli harby tabşyryklar düşüp duran soň, öýlenip maşgala gurmaga wagt tapmady.

Ýegeni galatasaraýly Lutfy Aksoý milli futbol komandasyna kabul edilende çaksyz begenendigi aýdylýar.

Ýatlamalaryny ýazyp ýetişmäňkä Izmirde aradan çykdy. Aradan çykandygy baradaky gynançly habar 1948-nji ýylyň 25-nji ýanwarynda «Demokrat» gazetinde berildi.

Türk taryhyň altyn sahypalarynyň arasynda görnükli ýer eýelemegi hökmäny gahrymanlardan biri bolan Mömin Aksoý (tanalyan ady Gäwür Mömin) sek-şübhesiz bitiren işleri bilen tanalmaga we ýatlanmaga mynasyp şahsyyetdir.

Hormat we rahmet bilen ýatlaýaryn.

25.01.2009 ý.

Ahmet AKÝOL.

Terjime eden: Has TÜRKMEN. Taryhy şahslar